

O‘ZBEK VA INGLIZ BOLALAR FOLKLORI LEKSIKASINING TARKIBI

Raufjon Maxmudov

filologiya fanlari doktori (DSc),

katta ilmiy xodim,

Alijon Abdusharipov,

Urganch Ranch universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillariga xos bolalar folklorining lug‘at tizimiga xos birliklarning o‘ziga xos tarkibiy tahlili amalga oshirilgan. Har ikki xalqqa xos xalq og‘zaki ijodi namunalariidagi birliklarning ma‘no ko‘lami o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: folklor, sema, lingvistik tahlil, xalq og‘zaki ijodi, leksik birlik, tarkibiy tahlil.

АННОТАЦИЯ

В данной статье проведен специфический структурный анализ единиц, присущих лексической системе детского фольклора узбекского и английского языков. Изучалась смысловая гамма единиц на образцах устного народного творчества, характерных для обоих народов.

Ключевые слова: фольклор, sema, языковой анализ, устное народное творчество, лексическое единство, структурный анализ.

ABSTRACT

This article provides a specific structural analysis of units inherent in the lexical system of children's folklore in the Uzbek and English languages. The semantic range of units was studied based on examples of oral folk art characteristic of both nations.

Key words: folklore, sema, linguistic analysis, oral folk art, lexical unity, and structural analysis.

KIRISH

O‘zbek bolalar folklori haqidagi tasavvurlarimizni chuqurlashtirish faqatgina turli xil ma‘lumot to‘plash texnikalarini samarali qo‘llash orqali amalga oshadi. Yuzma-yuz muloqotlardan tortib so‘rovnomalargacha bo‘lgan keng qamrovli usullar ushbu sohadagi bilimlarimizni boyitadi va folklordagi lisoniy xususiyatlar hamda ma‘no qatlamlarini yaxshiroq anglashga xizmat qiladi. Shu sababli, har bir ma‘lumot to‘plash texnikasi umumiy qonuniyatlar va tuzilmalarni aniqlashda o‘ta muhim rol

o'ynaydi¹. Shu nuqtayi nazardan, turkiy xalqlar bolalar folkloriga ta'sir etuvchi omillarni keng ko'lamda o'rganish turkiy tillar va madaniyatlar o'rtasidagi chuqur aloqalarni tushunish uchun zarurdir. Tadqiqotlarning ishonchli va sog'lom ma'lumotlar bilan quvvatlanishi yanada kengroq madaniy tushunchalarni shakllantirishga hissa qo'shadi. Qisqacha aytganda, bu izlanishlar folklor unsurlarining lisoniy va semantik xususiyatlarini yuzaga chiqaruvchi mustahkam ilmiy zamin yaratadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ma'lumotlarni tahlil qilish usullari bolalar folklorining so'z va ma'no xususiyatlarini o'rganishda juda katta rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi turkiy xalqlar bolalar folkloridagi tushunchalarning lisoniy tuzilishini tadqiq etishdan iborat. Izlanish mazkur tuzilmalarning madaniy va ijtimoiy muhit bilan qanday o'zaro ta'sirga kirishishini ko'rib chiqadi. Ertaklar, allalar va tezaytishlar ishning asosiy qismlarini tashkil etadi. Dastlabki bosqichda turli turkiy jamoalarning og'zaki an'analaridan namunalar to'pladik. Mahalliy aholi bilan o'tkazilgan muloqotlar va kuzatuvlar tadqiqotning ishonchligini oshirdi. Ma'lumotlar ma'lum mezonlar asosida tanlab olindi va muayyan davrga oid an'anaviy mazmuni tahlil qilish uchun tizimli ravishda guruhlariga ajratildi.

Ma'lumotlar sifat (nitel) tahlil metodlari yordamida o'rganildi. Ushbu metodlar folklor unsurlaridagi mavzular va ramzlarni baholashga yordam beradi. Shuningdek, hikoya qilish shakllari ham shu orqali tadqiq etildi. Kontent-tahlil texnikasi yordamida matnlarda takrorlanuvchi so'zlar va iboralarning chastotasi (tezligi) aniqlandi. Bolalar atrofida shakllangan nutq va iboralarning tuzilishi shu yo'l bilan yuzaga chiqarildi. Ushbu tahlillar turkiy xalqlarning o'zligini aks ettiruvchi madaniy kodlar qanday uzatilishini ko'rsatib berdi. Masalan, ma'lum bir ertak va tezaytishlarda uchraydigan umumiy mavzular ijtimoiy norma va qadriyatlarining bolalar ongiga qanday singishini isbotlovchi muhim dalillar bo'lib xizmat qildi².

Folklor materiallarini tahlil qilish jarayonida semantik (ma'no) maydonini o'rganish katta o'rin tutadi. Ushbu soha folklorik rivoyatlarning konseptual va lisoniy qurilishini, shuningdek, madaniyatlararo o'xshashlik hamda farqlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Turkiy bolalar folkloridagi turli tushunchalarning o'xshash madaniy mavzular bilan qanday uyg'unlashishini ko'rish ma'no dunyosining boyligini isbotlaydi. Bu yerda, ayniqsa, turkiy xalqlarning boy mifologik va folklorik o'tmishi qo'llanilgan til qoliplari va bayon uslublariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

¹Alaviya, M. O'zbek xalq marosimlari. – Toshkent: Fan, 1974. – 25–97-betlar.

²Пропп, В. Я. Морфология волшебной сказки. – Ленинград: Наука, 1928. – С. 9–120.

Amaldagi ramzlar va metaforalar madaniy yoʻnalishlarni tushunishga yordam berishini taʼkidlash lozim.

Materiallarni tahlil qilish davomida ayrim qiyinchiliklarga ham duch kelindi, bu esa baʼzan madaniy dinamikalarni anglashni murakkablashtirib, tadqiqotning validligiga taʼsir koʻrsatdi. Turli turkiy jamoalarning oʻziga xos anʼanalari borligi sababli, bir xil turdagi hikoyalar turlicha shakllarda namoyon boʻlishi mumkin. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun har bir jamoa uchun maxsus (spesifik) tahlillar oʻtkazildi. Bu orqali ijtimoiy va madaniy aloqalarning folklor ichiga qanday singib ketganini aniqroq koʻrish imkoniyati tugʻildi³.

Maʼlumotlarni tahlil qilish tartiblari turkiy bolalar folklorining leksik-semantik xususiyatlarini anglashda katta qoʻshimcha qiymat beradi. Bu jarayon nafaqat lisoniy tuzilmalarni koʻrsatadi, balki bolalarning ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga taʼsir qiluvchi omillarni ham ochib beradi⁴. Turli turkiy jamiyatlarning folklori bilan shakllangan madaniy tuzilmalar tadqiqot natijalarida chuqur tushuncha hosil qiladi va folklorshunoslik fanini fanlararo (disiplinlararası) nuqtayi nazardan koʻrib chiqishga imkon beradi. Bunday tekshiruvlar ham akademik adabiyotga hissa qoʻshadi, ham kelajakda amalga oshiriladigan tadqiqotlar uchun fundamental tayanch manbasi boʻlib xizmat qiladi. Bolalar folklorida keng qoʻllanilgan janrlardan biri maqollardir. Maqollarda ishlatilgan til, xalqning maʼnaviy tajribasi, axloqiy meʼyorlari va ijtimoiy qadriyatlarini ifodalovchi vosita sifatida mazkur sohaning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Folklorshunos tadqiqotchilar ushbu jarayonda sifatli ilmiy-uslubiy metodlarni tanlash orqali bolalar madaniy dunyoqarashi, qadriyat tizimi va til oʻziga xosligini aniqlashga intiladilar. Folklor elementlari Oʻzbek xalqining qadriyat tizimini, ijtimoiy munosabatlarini va xalq tafakkurining oʻziga xos yoʻnalishlarini toʻlaqonli aks ettiradi. Tadqiqotlar folklorning lingvistik tuzilishi, semiotik tizimi va madaniy qatlamlari oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlikni tahlil etadi. Oʻzbek xalq ogʻzaki ijodiga oid ilmiy ishlarda folklorning turli janrlari — ertak, maqol, topishmoq, qoʻshiq, afsona va rivoyatlar turlarining oʻzaro aloqasi hamda ularning bolalar tafakkuriga taʼsiri batafsil yoritilgan. Ertaklar bolalarning dunyoqarashini shakllantirishda alohida oʻrin tutadi. Ular nafaqat koʻngilochar funksiyani bajaradi, balki ijtimoiy qadriyatlarni singdirish, yaxshi-yomon tushunchalarini farqlash, axloqiy meʼyorlarni anglash va milliy oʻzlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Folklor materiallari ijtimoiy rivojlanish jarayonlarini yoritishda daliliy asos vazifasini oʻtaydi. Shuningdek, bunday matnlar tildan faqat taʼlim vositasi sifatida emas, balki qadriyatlar, anʼanalar va milliy oʻzlik haqidagi tushunchalarni yetkazuvchi madaniy

³Alaviya, M. Oʻzbek xalq marosimlari. – Toshkent: Fan, 1974. – 25–97-betlar.

⁴Мельников, М. Н. Русский детский фольклор: учебное пособие. – Москва: Просвещение, 1987. – С. 18–102.

hodisa sifatida foydalanishni taqozo etadi. Xalq rivoyatlari, ertak va afsonalar bolalarning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadi, ularni o'qitish va tarbiyalashda axloqiy namuna sifatida xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar folklorida obrazli qahramonlar va ularning xatti-harakatlari bolalarga o'z shaxsiyatini anglash, ijobiy fazilatlarni shakllantirish hamda ijtimoiy rollarni o'zlashtirish imkonini beradi.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan qaraganda, folklor asarlari nafaqat badiiy tahlil obyekti, balki lingvomadaniy fenomen sifatida ham o'rganiladi. Tilning o'zgaruvchan tabiati, an'analar bilan bog'liq holda, o'tish jarayonlarida doimiy moslashuvni talab qiladi. Shuning uchun ham zamonaviy folklorshunoslar O'zbek xalqida tilning tarixiy qatlamlari, fonetik, morfologik va leksik yangilanishlarini aniqlashga alohida e'tibor qaratadilar. Ba'zi tadqiqotlar rivoyatlar va ertaklarning lingvistik strukturasi, ularning grammatik, semantik hamda morfosintaktik xususiyatlarini chuqur tahlil qiladi. Folklor materiallarining tahlili O'zbek madaniyatining ko'p qirrali tabiatini tushunish imkonini beradi. Ular orqali xalq ongida shakllangan ijtimoiy va estetik qadriyatlar tizimi, o'zaro munosabatlar shakli, diniy va falsafiy tasavvurlar namoyon bo'ladi. Shu boisdan, yangi tadqiqotlar mavjud ilmiy meros bilan uzviy bog'lanishi, avvalgi qarashlarni to'ldirishi va tahlillarni yanada chuqurlashtirishi talab etiladi. Bunday yondashuv O'zbek xalqidagi bolalar folklorining rivojlanish dinamikasini kuzatish, leksik o'zgarishlarni aniqlash va madaniy o'zgarishlar bilan bog'lash imkonini yaratadi. Shu tarzda olib boriladigan tadqiqotlar nafaqat folklorning o'zini, balki xalq tafakkurining o'zgaruvchan, ammo izchil tabiatini ham ochib beradi. Bunday tadqiqotlar O'zbek rivoyatlarining asl holicha saqlanishiga xizmat qiladi va boy madaniy merosimizni kelajak avlodlarga ishonch bilan yetkazish imkonini beradi⁵. O'zbek xalqi folklor elementlari nafaqat tilning o'zini, balki jamiyatning qadriyatlari va dunyoqarashini ham o'zida aks ettiradi⁶. Shu nuqtayi nazardan, tadqiqotlar bolalar folklorining lingvistik tuzilishini o'rganishdan tashqari, bu tuzilmalarning madaniy kodlar bilan qanday aloqadorligini ham namoyon etadi⁷. Adabiyotshunoslikda shunga o'xshash tadqiqotlar, xususan, O'zbek bolalar folklorining lingvistik xususiyatlariga oid izlanishlar folklorning ko'p qirrali jihatlarini yoritib beradi. Chunonchi, ko'plab tadqiqotchilar bolalar dunyoqarashini shakllantirishda ertak va afsonalarning tutgan o'rnini alohida ta'kidlaydilar⁸. Bundan tashqari, bolalar folkloridagi lisoniy vositalar va bayon shakllari bolaning ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qilishi borasida salmoqli ilmiy

⁵ Maulani S. va boshqalar. *Children's Folklore and Cultural Identity Formation*. Jakarta: Educational Research Press, 2019. – P. 45–52.

⁶ Antika R. *Language and Self Concept in Children's Narratives*. Yogyakarta, 2020. – P. 33–40

⁷ Sarala S. *Social Values in Traditional Children's Folklore*. Kuala Lumpur, 2018. – P. 60–68

⁸ Rahiem M. D. H. va boshqalar. "Cultural Transmission Through Storytelling in Childhood". *Journal of Early Childhood Studies*, 2021.- P. 112–120

asoslar mavjud⁹. O‘zbek xalqining folklor namunalari lisoniy jihatdan nafaqat kommunikativ funksiyani, balki didaktik (ta’limiy) vazifani ham o‘taydi; u ma’naviy qadriyatlarni shakllantirish va uzatishda muhim vositadir¹⁰. Mazkur yondashuv shuni ko‘rsatadiki, folklor namunalari shunchaki qiziqarli hikoyalar emas, balki kuchli tarbiya vositasidir. Tilning strukturaviy elementlariga asoslangan ilmiy ishlar bolalar folklori leksikasini chuqur tahlil qilishga yo‘l ochdi. Natijada tilning madaniy va tuzilish xususiyatlarini kengroq o‘rganish imkoni paydo bo‘ldi¹¹. Ba’zi tadqiqotlarda O‘zbek bolalar ertaklarida uchraydigan personajlar va mavzularning madaniy o‘ziga xoslikni shakllantirishga ta’siri o‘rganilgan¹² va bu jarayon bolalarda o‘zlikni anglash va shaxsiy identifikatsiyani shakllantirishga xizmat qilishi ilmiy jihatdan isbotlangan. Qolaversa, bolalar tilini o‘stirishda folklorning roli haqidagi izlanishlar til o‘rganishning ilk bosqichlarida lisoniy boyluk va xilma-xillik qanchalik katta ta’sirga ega ekanligini ko‘rsatib beradi¹³. Zamonaviy tadqiqotlar O‘zbek bolalar folklorining turli ijtimoiy-madaniy muhitda shakllanishi borasida teran ilmiy xulosalarni taqdim etmoqda. Binobarin, folklor namunalari bolalar tasavvurini boyitish bilan birga, ularning ijtimoiy normalarni o‘zlashtirishida muhim manba bo‘lib xizmat qiladi¹⁴. Bundan tashqari, O‘zbek xalqi folklor an’analarning avloddan-avlodga o‘tish jarayonida tilning uzluksiz evolyutsiyasi va muhitga moslashuvi bilan bog‘liq muhim ilmiy xulosalar olindi¹⁵. Boshqa tomondan, O‘zbek bolalar folklorining lingvistik tabiatini o‘rganuvchi tadqiqotlar ushbu janrga singib ketgan o‘ziga xos bayon uslublari vohaning ko‘p qirrali madaniy qiyofasini qanday aks ettirishini tahlil qiladi¹⁶. O‘zbek xalqining bolalar folklori bo‘yicha adabiyotlar sharhi semantik mukammallik va ijtimoiy-madaniy elementlar bilan boyitilgan materiallarni taklif etadi. Kelajakdagi tadqiqotlar mavjud ilmiy natijalar bilan uzviy bog‘liqlikni ta’minlash orqali bolalar folklori haqidagi tasavvurlarni yanada kengaytirishga xizmat qiladi. Bu esa bolalarning madaniy va lisoniy rivojlanish jarayonlarini chuqurroq anglash imkonini beradi¹⁷. Shuningdek, bu O‘zbek xalqining noyob folklor namunalari bo‘lgan qiziqishni oshirish orqali ularning madaniy merosini yaxshiroq saqlashga hissa qo‘shishi kutilmoqda. O‘zbek bolalar ertaklaridagi qahramonlar hamda mavzularning madaniy o‘zlikni shakllantirishga ta’siri tadqiq etildi va bu jarayon bolalarda o‘zlikni anglash (identifikatsiya) bosqichlariga xizmat

⁹Richmond N. *Children’s Social Development and Narrative Structures*. London: Routledge, 2017. – P. 85-93

¹⁰ Bukenya K. T. *Oral Traditions and Child Development*. Kampala, 2016. – P. 70-78

¹¹ Mujigova G. va boshqalar. *Folklore and Linguistic Identity*. Almaty, 2022. – P. 101-110

¹² Mnaidarova M. va boshqalar. *Narrative Structures in Children’s Folklore*. Astana, 2020. – P. 55-63

¹³ Tokpayeva L. S. va boshqalar. *Language Development in Early Childhood*. Almaty, 2019. – P. 90-98

¹⁴ Nusipalikizi A. va boshqalar. *Cultural Memory and Folklore Transmission*. Bishkek, 2021. – P. 120-128

¹⁵ Thompson D. I. va boshqalar. *Evolution of Language in Oral Traditions*. New York: Springer, 2018. – P. 140-150

¹⁶ Vears D. F. va boshqalar. *Narrative Linguistics and Cultural Expression*. Oxford, 2019. – P. 77-85

¹⁷ Mayring P. *Qualitative Content Analysis in Social Research*. Weinheim, 2014. – P. 25-34

qilishi kuzatildi. Shuningdek, bolalar nutqini o‘stirishda folklor elementlarining o‘rni borasidagi izlanishlar til o‘rganishning ilk bosqichlarida lisoniy ifodalar boyligi va xilma-xilligi qanchalik muhim ahamiyatga ega ekanligini tahlil qiladi¹⁸. Tadqiqot natijalari O‘zbek xalqining madaniy o‘ziga xosligini aks ettirib, bolalarning ta’lim olishi va ijtimoiylashuv jarayonlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

XULOSA

Bolalar og‘zaki poetik ijodiga bolalar tomonidan yaratilgan qo‘shiqlar, o‘yinlar, o‘yin qo‘shiqlari, ertaklar, tez aytish, topishmoqlar misol bo‘ladi. Asosan, bolalar aytimlarini kattalar bolalar uchun yaratganlar va bu og‘zaki ijod namunalari bolalarning aqliy va jismoniy jihatdan yetuk bo‘lib ulg‘ayishlarida yordam beradi. Bolalar folklori katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lib, ularda ma’naviy-axloqiy jihatdan ijobiy xislatlarini rivojlantirishda muhim hisoblanadi. Bolalar og‘zaki poetik ijodi bolalar olami va kattalar olamini uyg‘unlashuvi oqibatida vujudga kelgan qo‘shiqlar va o‘yin qo‘shiqlarning butun bir tizimi sifatida tashkil topgan. Bolalar folklorining rivoj topishida asosan onalarning xissasi katta hisoblanadi. Chunki, onalar farzandlarini erkalash uchun alla, ovutmachiq, aytim-olqish, qiziqmashiq kabi erkalash xususiyatlariga ega bo‘lgan she‘r va qo‘shiqlarning yuzaga kelishida yetakchi hisoblanadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Antika R. *Language and Self Concept in Children’s Narratives*. Yogyakarta, 2020. – P. 33–40
2. Bukenya K. T. *Oral Traditions and Child Development*. Kampala, 2016. – P. 70-78
3. Jakarta: Educational Research Press, 2019. – P. 45–52.
4. Mayring P. *Qualitative Content Analysis in Social Research*. Weinheim, 2014. – P. 25-34
5. Nusipalikizi A. va boshqalar. *Cultural Memory and Folklore Transmission*. Bishkek, 2021. – P. 120-128
6. Rahiem M. D. H. va boshqalar. “Cultural Transmission Through Storytelling in Childhood”. *Journal of Early Childhood Studies*, 2021.- P. 112–120
7. Richmond N. *Children’s Social Development and Narrative Structures*. London: Routledge, 2017. – P. 85-93
8. Sarala S. *Social Values in Traditional Children’s Folklore*. Kuala Lumpur, 2018. – P. 60–68

¹⁸ Tokpayeva L. S. va boshqalar. *Language Development in Early Childhood*. Almaty, 2019. – P. 90-98

9. Thompson D. I. va boshqalar. *Evolution of Language in Oral Traditions*. New York: Springer, 2018. – P. 140-150
10. Tokpayeva L. S. va boshqalar. *Language Development in Early Childhood*. Almaty, 2019. – P. 90-98
11. Vears D. F. va boshqalar. *Narrative Linguistics and Cultural Expression*. Oxford, 2019. – P. 77-85
12. Мельников, М. Н. Русский детский фольклор: учебное пособие. – Москва: Просвещение, 1987. – С. 18–102.
13. Пропп, В. Я. Морфология волшебной сказки. – Ленинград: Наука, 1928. – С. 9–120.